

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА – МАСТАЦТВА СЛОВА: ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТ

А. М. Пісарэнка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай і замежнай філалогіі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

Анотацыя. У артыкуле разгледжаны падставы для вывучэння літаратурнага твора як аднаго з відаў мастацтва (тэарэтычны аспект). Многія айчынныя і замежныя навукоўцы (А. К. Юрэвіч, Г. М. Малажай, І. Я. Лепешаў, В. А. Маслава, а таксама В. У. Вінаградаў, Г. В. Вінакур, М. М. Шанскі, Л. А. Новікаў) слухна акцэнтуюць увагу на тым, што літаратурны твор праз мастацкае слова ўздзейнічае на эмацыянальны стан чытача, а гэта азначае, што ён выконвае, як і творы іншых відаў мастацтва, эстэтычную функцыю. Рэалізацыя дадзенай функцыі адбываецца, як правіла, праз вобразныя і нявобразныя лексемы з улікам розных уласцівасцей тэксту.

Ключавыя словы: літаратурны твор, мастацтва слова, камунікацыйная і эстэтычная функцыі, вобразныя сродкі мовы, лірыка, эпас і драма, філалагічны аналіз тэксту, фон успрыняцця, этналінгвістычны аналіз, сістэма эстэтычных пачуццяў і маральна-этычных якасцей.

FICTION – ART OF THE WORD: THEORETICAL ASPECT

A. Pisarenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Belarusian and Foreign Philology of the Educational Institution «The Belarusian State University of Culture and Arts»

Abstract. The article deals with the grounds for studying a literary work as one of the art forms (theoretical aspect). Many domestic and foreign scientists, for example, A. Yurevich, H. Malazhai, I. Lepeshav, V. Maslova, as well as V. Vinogradov, G. Vinakur, M. Shansky, L. Novikov rightly emphasize the fact that a literary work through the artistic word affects the emotional state of the reader, and therefore, performs, like works of other types of art, an aesthetic function. The implementation of this function occurs, as a rule, through figurative and non-figurative lexemes, taking into account various properties of the text.

Keywords: literary work, art of speech, communicative and aesthetic functions, figurative means of language, lyrics, epic and dramaturgy, philological analysis of the text, background of perception, ethnolinguistic analysis, system of aesthetic feelings and moral and ethical qualities.

Мастацтва кнігі – тэма шырокая і глыбокая адначасова, паколькі раскрыццё яе, на нашу думку, закранае шэраг аспектаў, у т. л. яе выяўленча-мастацкае афармленне і ідэйна-вобразны змест. Што да мастацкай кнігі, то яна з’яўляецца адным з твораў мастацтва, дзе праз слова вобразнае і нявобразнае забяспечваецца эстэтычнае ўздзеянне на чытача. На тое, што мова літаратурнага твора выконвае, акрамя інфарматыўнай, эстэтычную функцыю шляхам уздзеяння на эмоцыі, пачуцці, даўно звяртаюць увагу навукоўцы. Гэта асаблівасць дазваляе ім ставіць літаратурны твор у адзін рад з творамі іншых відаў мастацтва, нават супастаўляць іх вобразы. А. К. Юрэвіч упершыню ў беларускім мовазнаўстве, працягваючы распрацоўку метадыкі лінгвістычнага аналізу тэксту, акцэнтуюе ўвагу на тым, што і даследчык мовы, і настаўнік-філолаг павінны памятаць, што «мастацкая літаратура – адзін з відаў мастацтва (тэатр, кіно, музыка, жывапіс) і патрабуе вывучэння на аснове агульных законаў мастацтва, але “з улікам спецыфікі сродкаў выражэння – слоў, форм, словазлучэнняў, сінтаксічных канструкцый”, якія, акрамя камунікатыўнай, маюць эстэтычную функцыю» [6, с. 4]. Даследчыца правамерна сцвярджае, што «аналіз мастацкага твора павінен зыходзіць з адзінства зместу і форм» і адлюстроўваць ідэйна-вобразную еднасць [6, с. 4].

У сваю чаргу І. Я. Лепешаў, даследуючы мову мастацкага тэксту, зазначае, што «ў мастацтва як творчае адлюстраванне рэчаіснасці ў мастацка-вобразных формах уваходзяць архітэктура, музыка, літаратура, скульптура, жывапіс, графіка, танец, тэатр, кіно і інш.», аднак літаратура – слоўнае мастацтва, адмысловы від творчасці, паколькі жывіць у найбольшай ступені іншыя віды мастацтва вобразамі, сюжэтамі [5, с. 5]. Акрамя таго, некаторыя мовазнаўцы з мэтай найбольш поўнага апісання мастацкага тэксту як твора мастацтва прапаноўваюць разглядаць іх з улікам прыналежнасці да аднаго з родаў літаратуры. Напрыклад, Г. М. Малажай падае ўзор аналізу тэкстаў эпосу, лірыкі, драмы; яна слухна зазначае, што тэкст, напісаны ад імя аўтара, захоўвае літаратурныя нормы таго часу, калі ствараўся твор; тэкст, у якім пра свае жыццёвыя прыгоды расказвае персанаж, адлюстроўвае асаблівасці вуснага маўлення і аформлены ў гутарковым стылі [8, с. 107]. Аднак лічым, што нягледзячы на тое, які варыянт (літаратурны, апрацаваны майстрамі слова, ці неўнармаваны, напрыклад, дыялектны, з мэтай стылізацыі маўлення, стварэння каларыту пэўнай мясцовасці), абраны пісьменнікам, слова ў тэксце выкарыстоўваецца з эстэтычнай функцыяй. Разам з тым шэраг лінгвістаў прытрымліваюцца меркавання, што мову мастацкай літаратуры

варта разглядаць з улікам асаблівасцей праявічнага, вершаванага ці драматургічнага маўлення, паколькі род і жанр літаратуры ўплываюць і на спецыфіку апісання вобразаў, і на адбор маўленчых адзінак. У сваю чаргу В. А. Маслава адзначае, што прозу, паэзію і драматургію трэба даследаваць з улікам спецыфічных уласцівасцей, якімі характарызуюцца адпаведныя разнавіднасці літаратурных твораў: так, «у аснове эпаса – па-мастацку асвоена падзея; драмы – дзеянне; у аснове лірыкі – лірычнае перажыванне, настрой» [10, с. 38]. У аснове яе інтэрпрэтацыі мастацкіх тэкстаў пакладзены тыя навуковыя палажэнні, згодна з якімі ўсе элементы тэксту (як і ў творах іншых відаў мастацтва) разглядаюцца як узаемазвязаныя, бо ў гэтым няма нічога выпадковага, кожная, нават адзінакая, на першы погляд павярхоўная з’ява дэлігіруе да глыбінных сэнсаў, якія маюць міфалагічны, архетыпічны характар [10, с. 4]. Гэта адзначае, што ўвага павінна надавацца стварэнню «фону ўспрыняцця», мэта якога – выявіць сувязь твора з эпохай, філасофскімі плынямі, рэлігійнымі веравызнаннямі, рознымі мастацтвамі» [10, с. 13]. Імпануе таксама думка навукоўцы пра тое, што мастацкі твор – гэта, па-першае, сродак зносінаў паміж людзьмі, пакаленнямі, народамі, па-другое, мастацкі тэкст можна разглядаць і як эстэтычны аб’ект, і як гістарычны дакумент, як ілюстрацыю псіхалогіі цэлага народа, як помнік культуры (нацыянальнай літаратуры і літаратурнай мовы), як помнік эстэтычнай думкі [9, с. 34]. Даследчык пераканана, што «філалагічнае» ўмяшальніцтва ў тэкст толькі на першы погляд здаецца прыкрай перашкодай, якая замінае індывідуальнаму эмацыянальна-рацыянальнаму спасціжэнню мастацкага свету, аднак насамрэч – гэта «павелічальнае шкло, праз якое тэкст толькі мацней уздзеічае на чытача» [9, с. 14].

А. А. Статкевіч, даследуючы мастацкі тэкст, акрэслівае яго асноўныя характарыстыкі, якія неабходна ўлічваць пры яго стварэнні ці аналізе, сярод іх – інфармацыйнасць, антрапацэнтрычнасць, мадальнасць, паслядоўнасць, статычнасць і дынамічнасць, дыялагічнасць, інтэр-тэкстуальнасць, структурнасць, цэласнасць, звязнасць, вобразнасць і інш. [12, с. 8–17]. Безумоўна, названыя ўласцівасці пры належным іх выяўленні і інтэрпрэтацыі дапамогуць усебакова разгледзець мастацкі тэкст, прасачыць фарміраванне вобраза, раскрыццё аўтарскай задумы і выявіць тыя маўленчыя выяўленчыя і вобразныя адзінкі, праз якія тэкст становіцца не толькі носьбітам пэўнай інфармацыі, але і мастацкім дыскурсам, звязаным з іншымі творамі, накіраваным на ўздзеянне – на фарміраванне сістэмы эстэтычных пачуццяў і маральна-этычных якасцей, што таксама ўласціва творах іншых відаў мастацтва.

А. С. Дзядова, як і многія іншыя прадстаўнікі беларускай школы лінгвістаў дадзенага накірунку, разглядае літаратурны твор як твор мастацтва, як носьбіт мастацкай ідэі, абумоўленай эстэтычнай функцыяй мовы [3, с. 7], прычым навукоўца слухна прапануе падчас ФАТ

праводзіць этналінгвістычны аналіз, паколькі «мастацкі тэкст, хоць і не з'яўляецца ў поўнай меры аб'ектыўнай крыніцай інфармацыі пра культуру пэўнай краіны, валодае вялікім этнакультурным патэнцыялам, аказваючы моцнае эмацыйнае ўздзеянне на чытача. Мэтай этналінгвістычнага аналізу мастацкага твора з'яўляецца выяўленне ў ім нацыянальна-культурнага кампанента мовы» [3, с. 9].

Разам з тым нельга казаць, што айчыныя вучоныя былі першымі, хто адзначыў падабенства ў вобразна-ідэйнай накіраванасці твораў розных відаў мастацтва з літаратурнымі. Беларускія лінгвісты працягваюць традыцыі рускага мовазнаўства, дзе многія вучоныя засяроджваюць увагу на тым, што вывучэнне мастацкіх тэкстаў павінна весіцца з улікам таго, што літаратура – мастацтва слова, і што такі твор як твор любога іншага віду мастацтва будзеца па законах мастацтва. Сярод іх В. У. Вінаградаў, Р. В. Вінакур, В. В. Адзінцоў, А. І. Яфімаў, Ю. Н. Тынянаў, А. І. Фёдараў, Л. М. Шанскі, Л. А. Новікаў і інш. Прычым кожны навукоўца вызначае тыя адметныя рысы, уласцівасці, нюансы літаратурнага твора, якія дазваляць найбольш поўна, усебакова ахарактарызаваць яго як твор аднаго з відаў мастацтва. Так, В. У. Вінаградаў характарызуе мастацкі твор як літаратурны помнік, у якім сінтэзуюцца калектыўная моўная творчасць і індывідуальны адбор і творчае пераўвасабленне «з мэтай эстэтычна дзейснага выражэння замкнёнага кола ўяўленняў і эмоцый» [1, с. 3]. У сваю чаргу Р. В. Вінакур акцэнтуюе ўвагу на тым, што мастацкі твор утрымлівае ў сабе не проста мову, але перш за ўсё – думкі і пачуцці, выказаныя праз мову, і што «мова ў паэтычным творы, незалежна ад гэтага, с а м а ўяўляе сабой вядомы твор мастацтва, і ў гэтай якасці ўяўляе сабой прадмет асобнай навуковай праблемы» [2, с. 328]. Пры вывучэнні мовы, як слухна сцвярджае навукоўца, трэба мець на ўвазе, што «мова – гэта не сістэма застылых нормаў, а “дынамічная, камунікатыўна-арганізаваная сістэма”, якая мае заканамернасці ўласнага ўнутранага развіцця і рэагуе на знешнія, напрыклад, “сацыяльныя фактары, якія ўплываюць і на моўную эвалюцыю, і на формы выкарыстання мовы ў разнастайных умовах маўленчак зносін”» [2, с. 4–5]. Паводле меркавання В. В. Адзінцова, «мастацкае маўленне – маўленне вобразнае», «мастацкі твор ствараецца па законах мастацтва», а «моўныя сродкі пры гэтым асаблівым спосабам арганізуюцца» так, «што творчае ўяўленне пісьменніка стварае індывідуальна-непаўторныя вобразы, якія пісьменнік бачыць “унутраным зрокам”» і г. д. [11, с. 19].

А. І. Фёдараў, даследуючы мову і стыль мастацкіх твораў, асноўнымі рысамі яе называе эмацыянальнасць і апрацаванасць, вобразнасць [14, с. 11, 13], а вобразы, увасаблення ў слове, атаясамляе з мастацтвам; літаратуру ў сваю чаргу кваліфікуе як мастацтва слова [14, с. 12], паколькі «пісьменнік звяртаецца да пачуццяў, да ўяўленняў чытача» [14, с. 11–13].

Праўда, Ю. Н. Тынянаў слушна папярэджвае, што «на факце эквівалентаў тэксту можна пераканацца, што адпраўляцца ад слова як непадзельнага элемента слоўнага мастацтва – ставіцца да яго як да “цагліны”, з якой будзецца будынак», не прыходзіцца. Гэты элемент раскладваецца на больш тонкія «слоўныя элементы» [13, с. 42]. Безумоўна, мастацкае слова – асноўны носьбіт інфармацыі і сродак стварэння вобразаў, аднак у літаратурным творы і гукі, і марфемы могуць утвараць стылістычныя прыёмы і выконваць эстэтычную функцыю. Пры гэтым Л. А. Новікаў акцэнтнае ўвагу на ўзаемадзеянні, узаемаабумоўленасці ўсіх складнікаў мастацкага твора як помніка літаратурнага мастацтва, як носьбіта эстэтычнага зместу, а не толькі «прадукта грамадскай думкі, нацыянальнай культуры і мастацтва» [10, с. 16–17]. М. М. Шанскі вызначае шэраг фактараў, без аналізу якіх не адбудзецца спасціжэнне мастацкага тэксту, яго ідэі, глыбіні пранікнення ў змест, успрыняцця як «факта слоўнага мастацтва». Немагчыма не пагадзіцца з думкай даследчыка, што знаёмства з тэкстам павінна пачацца з запаволенага чытання пад «лінгвістычным мікраскопам» [15, с. 9].

А. І. Яфімаў разглядае стылістыку мастацкага маўлення як навуковую аснову аналізу мовы пісьменніка [4, с. 5], а метады і прынцыпы вывучэння мовы мастацкай літаратуры павінны, на яго думку, зыходзіць з вывучэння законаў слоўна-мастацкай творчасці, з прынцыпаў сэнсавай і структурнай арганізацыі вобразна-мастацкага маўлення і з улікам заканамернасцей ужывання моўных сродкаў, якія на розных этапах развіцця мовы мастацкай літаратуры і ў розных жанрах выступаюць як асноўны матэрыял вобразна-мастацкага маўлення [4, с. 13]. Прычым сутнасць аналізу мастацкага твора, як слушна мяркуе Ю. М. Лотман, не ў знаходжанні «вечнага і адзіна магчымага вытлумачэння, а ў вызначэнні вобласці ісціннасці, сферы магчымых інтэрпрэтацый дадзенага тэксту з пазіцый дадзенага чытача» [7, с. 352] і што «кожнае новае прачытанне можа пашырыць і змяніць накіраванасць яго агульнага сэнсу» [7, с. 516]. На гэтую ж акалічнасць звяртае ўвагу Л. У. Шчэрба, калі зазначае: «аўтар прадастаўляе чытачу свабоду ва ўспрыманні і тлумачэнні тэксту, і што нават сам ён мае некаторыя сумненні адносна вытлумачэння некаторых пазіцый, а падчас аналізу твора можа нават змяняць меркаванні і ў выніку дапускае, што нечае апісанне і тлумачэнне прааналізаванага ім тэксту будзе больш пераканаўчым, нягледзячы на тое, што ў апісанні большасці фактаў, у правільнасці іх прачытання ён не мае сумненняў» [16, с. 31].

Такім чынам, мастацкая літаратура – гэта адзін з відаў мастацтва, як і творы іншых відаў мастацтва, які выконвае эстэтычную функцыю: праз вобразы, ідэю ўплывае на эмоцыі адрасата, пашырае кругагляд, фарміруе светапогляд. Аднак у параўнанні з жывапісам, музыкай,

харэаграфіяй ці іншымі відамі ў мастацкім тэксце першаснае месца ў рэалізацыі функцыі вобразнага ўздзеяння належыць слову.

1. *Виноградов, В. В.* О языке художественной прозы : избр. тр. / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
2. *Винокур, Г. О.* Культура языка / Г. О. Винокур ; предисл. Л. П. Крысина. – 3-е изд., доп. – М. : КомКнига, 2006. – 352 с.
3. *Дзядова, А. С.* Філалагічны аналіз тэксту : метадыч. Рэкамендацыі / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ ім. П. М. Машэрава, 2017. – 44 с.
4. *Ефимов, А. И.* Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 519 с.
5. *Лепешаў, І. Я.* Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 2009. – 287 с.
6. Лінгвістычны аналіз тэксту : зб. арт. / пад рэд. Ф. Янкоўскага. – Мінск : Мінскі педінстытут ім. А. М. Горкага, 1978. – 81 с.
7. *Лотман, Ю. М.* О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 1996. – 848 с.
8. *Малажай, Г. М.* Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – 2-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Выш. шк., 1992. – 367 с.
9. *Маслова, В. А.* Филологический анализ художественного текста : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Універсітэцкае, 2000. – 173 с.
10. *Новиков, Л. А.* Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – 3-е изд. – М. : ЛКИ, 2007. – 301 с.
11. *Одинцов, В. В.* Стилистика текста / В. В. Одинцов ; отв. ред. А. И. Горшков. – М. : УРСС, 2014. – 263 с.
12. *Статкевіч, А. А.* Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэб. дапам. / А. А. Статкевіч. – Гомель : Гомель. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны, 2018. – 196 с.
13. *Тынянов, Ю. Н.* Проблема стихотворного языка / Ю. Н. Тынянов. – 4-е изд., стереотип. – М. : Комкнига, 2007. – 184 с.
14. *Федоров, А.* Язык и стиль художественного произведения / А. Федоров. – М. ; Л. : Гос. изд-во художеств. лит, 1963. – 130 с.
15. *Шанский, Н. М.* Лингвистический анализ художественного текста : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Н. М. Шанский. – Л. : Просвещение, 1984. – 270 с.
16. *Шчэрба, Л. В.* Избранные работы по русскому языку / Л. В. Шчэрба ; ред. М. И. Матусевич ; Акад. наук СССР, отд-ние лит. и яз. – М. : Учпедгиз, 1957. – 186 с.